

УДК 947.7

ЖАНРОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИДАННЯ «ТЕРДЖИМАН»**Л. Ш. Динікова, Н. В. Тільняк, Л. М. Сидоренко***Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»
dynan@ukr.net*

Стаття присвячена вивченню публіцистики на сторінках першого кримськотатарського періодичного видання «Терджиман», що стало могутнім чинником подолання правового нігілізму в мусульманському середовищі, підвищення рівня його правової культури. Аналізуються контент і жанрова структура газети «Терджиман», досліджується розмаїття проявів публіцистики, особливості подання матеріалів у виданні. Жанровий аналіз палітри «Терджимана» дав можливість представити його композиційну модель, з'ясувати жанрово-стилістичні особливості матеріалів. Вивчення особливостей інформаційних, аналітичних та художньо-публіцистичних жанрів «Терджимана» дало змогу визначити жанрову специфіку видання і, отже, прослідкувати шлях зародження і розвитку кримськотатарської публіцистики.

Ключові слова: кримськотатарська публіцистика, жанр, культура, архітектоніка, національна журналістика.

Вступ. Публіцистика як специфічна галузь суспільно-політичної творчої діяльності, що поєднує у собі художнє відображення життя та його науково-соціологічного вивчення, представлена різноманітними літературними формами і жанрами. Публіцистика в історії кримськотатарської літератури свого часу стала рушієм соціальних процесів і культурного розвитку не лише Криму, а й усього мусульманського суспільства Російської імперії. Саме вона була основним засобом налагодження міжкультурних комунікації ісламського світу з християнським Заходом.

Першим періодичним виданням кримських татар була заснована Ісмаїлом Гаспринським газета «Терджиман». Це видання мало вирішальний вплив на розвиток кримськотатарської культури, літератури і публіцистики, на ньому виховувалися майбутні вчені, письменники, педагоги і політичні діячі. Говорячи про значення газети «Терджиман», відомий татарський просвітител Джамалетдін Валіді [1] відзначав, що «Терджиман» для тюркських народів був важливішим, ніж «Times» для Європи.

«Терджиман» згуртував навколо себе творчі сили нації, на його шпальтах виникли нові художні та публіцистичні жанри, не характерні для тогочасної кримськотатарської літератури. Проте жанротворчий потенціал видання досі не був предметом детального вивчення. Деякі розвідки в цьому напрямі можна знайти, зокрема, в [2, 3]. Тому потребує подальшого вивчення публіцистика «Терджимана» як оригінальне явище кримськотатарської культури межі XIX–XX ст., що відображає у тій чи іншій формі погляди І. Гаспринського щодо подальшого розвитку суспільства на основі міжкультурної комунікації.

Мета цієї статті – на основі аналізу змістового наповнення видання «Терджиман» з'ясувати його жанрово-стильові особливості, розглянути основні теми і проблеми, які І. Гаспринський піднімав на сторінках видання, і, отже, прослідкувати шлях розвитку кримськотатарської публіцистики.

Інформаційні жанри в «Терджимані». І. Гаспринський був майстром слова і виробив свій власний стиль, що вирізнявся своєю простотою, стислістю та зрозумілістю. Це була саме така мова, за допомогою якої просвітник хотів об'єднати весь мусульманський світ.

Найпоширенішим інформаційним жанром на сторінках «Терджимана» є замітки. І. Гаспринський у невеликих за обсягом матеріалах подає відомості про різноманітні події та явища як у житті мусульман, так і у світі в цілому з урахуванням їх суспільної значимості. Тематика інформаційних статей у газеті охоплювала все розмаїття життя людей, розвиток науки, культури, мистецтва. Деякі статті стосувалися фактів повсякденного побуту і були результатом безпосередніх спостережень І. Гаспринського, інші інформували про суспільні події, наукові дослідження.

Подієва замітка становить основний потік інформаційних публікацій на шпальтах «Терджимана» – у рубриках «Місцеві відомості», «Внутрішні відомості», «Відомості», «Різні відомості» відображена інформація про актуальні явища, процеси, ситуації, факти та події.

На сторінках газети друкуються відомості найрізноманітнішого характеру – починаючи від звітів про зібрання, з'їзди, діяльність організацій і закінчуючи повідомленнями сільськогосподарського змісту, про погодні умови, про нестандартні події з життя пересічних громадян.

При цьому дуже часто такі замітки не мають суто фактологічний характер, а ще й містять оцінку ситуації самим І. Гаспринським, морально-повчальну складову і набувають аналітичного характеру. Так, на першій шпальті № 2 (17 січня) 1884 р. міститься повідомлення про загибель від виснаження безпритульного. Початок замітки – повідомлення про смерть чоловіка, потім – думки І. Гаспринського про гуманізм і ставлення до ближнього, далі – фактаж про особу загиблого, його сім'ю. І насамкінець автор звертається до сина загиблого та його совісті.

У розділі «Суміш», який часто з'являвся на сторінках газети, публікувалися переважно замітки-поради, основним змістом яких є програмна інформація. І. Гаспринський давав переважно поради по господарству, з доведення тощо (наприклад, «Фарбування шовку», «Покращення груш через прищеплення яблунь», «Чудодійна суміш від лому при нежитю чи ревматизмі» тощо).

Не оминав увагою І. Гаспринський і різноманітні культурні події – замітки-анонси на сторінках «Терджимана» містили повідомлення про виставки, літературні новинки, добродійні заходи тощо. Так, у № 16 за 1885 р. редактор пише, що вчитель міської школи Бакір Ефенді уклав «Керівництво до правопису», а у співавторстві з учителем Аджи Халілем – «Географію Росії» та «Початкову арифметику». Також повідомляється про те, що деяким поборником просвіти укладаються «Азбука за новою системою» та «Граматика», і, крім того, готуються переклади художніх текстів. Підсумовуючи, І. Гаспринський зазначає: «Ми дивимось на ці факти як на весну розумового пробудження наших мусульман».

Просвітник уважно слідкував за вітчизняними й закордонними діячами науки та культури. Відповідно, на сторінках «Терджимана» час від часу з'являлись ювілейні привітання або ж некрологи.

Використовуючи жанр кореспонденції, І. Гаспринський висвітлював соціальні проблеми, політичне й економічне становище в тому чи іншому регіоні, що був населений тюркомовними народами. Зокрема, просвітник на сторінках своєї газети завжди розповідав про свої мандрівки різними частинами країни, закордонням. Кореспонденції І. Гаспринського відзначаються особливою наочністю – автор вдавався до подробиць з побуту і деталізації, що є прикметою його стилю, а також подеколи до вишуканого східного стилю (переважно коли мова йшла про офіційні події і зустрічі з можновладцями). Кореспонденції, які з'явилися внаслідок мандрівок видавця, наближають його твори «до літературного епістолярного жанру мандрівника» [2, с. 182]. Такими кореспонденціями, зокрема, є «Кілька днів у Стамбулі» (№ 16 за 1885 р.), «Великий бал у Зимовому палаці» (№ 4 за 1893 р.). Часто І. Гаспринський публікує кореспонденції цілими циклами під загальною назвою упродовж кількох номерів (наприклад, «Від Бахчисарая до Ташкента» (№ 29–43 за 1893 р.). Свої кореспонденції просвітник вибудовує на фактах дійсності і намагається відобразити життя у всіх його проявах. Авторська позиція у них є домінантною.

Аналітичні жанри в «Терджимані». На сторінках газети «Терджиман» розвивається такий аналітичний жанр, як стаття. У газеті регулярно вміщались передові редакційні статті, які відкривали черговий номер. Тематика цих статей стосувалася переважно злободенних подій в житті Російської імперії, кримськотатарського населення та мусульманського світу в цілому. Лейтмотивом цих статей є слова І. Гаспринського, зазначені в першому номері «Терджимана»: «Розпочинаючи справу в ім'я Аллаха, беремося за перо задля служіння правді та просвіті». Статті-передовиці І. Гаспринського вирізняються чіткою авторською установкою на сприйняття. Автор переконує думкою, впливом на розум і почуття. Редакційні статті видавця були глибоко аналітичними. Розкриваючи суть суспільних процесів і явищ, І. Гаспринський майже завжди пропонує власні рішення або рекомендації,

переважно досить оригінальні. Він ретельно добирає факти, ставить їх у зв'язок із явищами, якими вони породжені, розгортає систему аргументації.

У № 11 за 1885 р. на першій шпальті розміщено статтю «З приводу безпорядків у с. Сулеєвому», в якій І. Гаспринський висловлюється щодо справи про повстання проти встановленої законом влади, яка розглядалась Казанською судовою палатою. Автор відзначає, що йому прикро, що він не знав раніше про цю справу (у Самарському земстві введено обов'язкове страхування худоби від чуми, але деякі села відмовились виконувати розпорядження, внаслідок чого й виник конфлікт), адже міг би пояснити людям, які не до кінця усвідомили вимоги земств, у чому саме полягають ці вимоги і яке ставлення до них шаріату. Далі І. Гаспринський у контексті справи розглядає питання про становище релігії, поведінку мусульман і повчає, як треба було діяти владі, щоб не виникло конфліктів, а також стає на захист осуджених, доводячи, що діяли вони не зумисне. При цьому поради редактора не ситуативні – вони застосовні для багатьох випадків і дадуть можливість уникнути багатьох непорозумінь у майбутньому: «Це демонструє ще раз, як обережно й обачливо потрібно діяти різним діячам, якщо вони бажають досягти практичних результатів від своєї діяльності».

Інша передовиця І. Гаспринського «Питання просвіти російських мусульман» (№ 23 за 1883 р.) займає більше ніж півтори шпальти – автор розглядає питання просвіти мусульман, розповсюдження між ними російської мови, відкриття для них училищ і шкіл. Ця стаття загально-дослідницька – у ній розглядаються глобальні проблемні моменти розвитку тогочасного мусульманського суспільства.

Статтям І. Гаспринського були притаманні масштабність авторського погляду, глибина узагальнень і висновків. Вони переважно є «стержнем» номера. Тематика цих статей охоплювала практично всі напрями життя кримськотатарського населення Росії та закордоння, зокрема в контексті проблем співіснування в одній державі людей різних національностей та віросповідань. Розгортаючи логіко-подієвий ланцюжок доказів, І. Гаспринський намагається переконати читачів у правильності своєї позиції. При цьому він не лише користується логічністю доказів, а й широко застосовує засоби емоційного впливу. Саме у своїх статтях просвітник висловив низку своїх пропозицій (зокрема про необхідність вивчати в традиційних національних школах, де був запроваджений звуковий метод навчання, якесь ремесло, а також російську мову).

Художньо-літературні жанри в «Терджимані». Перші публіцистичні твори І. Гаспринського з'явилися у друці в 1871–1875 рр. під час його мандрівок Європою, Африкою й Азією [2, с. 180]. На той час він розміщав свої дописи про східне життя на сторінках газет Санкт-Петербурга, Москви й Одеси. Проте більша частина публіцистики була надрукована саме в газеті «Терджиман».

Художньо-публіцистичні матеріали на сторінках «Терджимана», являючи собою відгук на актуальні і злободенні події мусульманського світу, не лише давали читачам інформацію, а й виконували функцію естетичного виховання. Публіцистика І. Гаспринського відзначається високохудожньою формою і відображає в експресивній формі погляди просвітителя, його ставлення до серйозних соціокультурних проблем. Вона завжди містить суспільно-значимий складник, емоційно насичена і несе великий обсяг авторських емоцій. Практично в кожному номері друкувалися нариси, фельетони, памфлети, які відображали різноманітні аспекти побуту кримотатар, стан жіноцтва, народне життя тощо. Поставлені в публіцистичних текстах питання (наприклад, «Звернення до єгипетського феллаха», «Про дещо», «Листи Бабай-Рахіма» тощо) покликані були привести до світоглядних і філософських міркувань та висновків. І. Гаспринський адресував свої тексти широким читачьким масам і особливу роль відводив формуванню поглядів на життя людей, їх залучення до безпосередньої участі в його реалізації.

Також І. Гаспринський публікує пізнавальні тексти (наприклад, «Нарис історії кораблебудування», № 11 (1883 р.)), покликані розширити культурний світогляд кримських татар, залучити їх до досягнень науки, техніки, мистецтва, літератури.

Дуже часто на сторінках «Терджимана» І. Гаспринський публікує проблемні нариси, у яких він насамперед аналізує важливі проблеми в їх конкретних проявах, діях окремих людей і колективів. Осмислення великої кількості фактів, синтез різноманітного матеріалу дає змогу просвітнику обширно говорити про актуальні питання. Такими проблемними нарисами, зокрема, є «Два слова про перелюб» № 53 (1886 р.), цикл «Життя й друк у Туреччині» № 41 (1884 р.) – № 9 (1885 р.) тощо.

У жанрі фейлетону розкривається талант І. Гаспринського як сатирика. Використовуючи незбориму силу сміху та висміювання, просвітник викриває негативні факти, процеси і явища дійсності. В основі його фейлетонів не лише гучні, очевидні факти, а й факти рядові, звичайні. І в цьому майстерність і глибоке осмислення дійсності І. Гаспринським, який умів підмічати такі на перший погляд малозначимі факти, бачити їх внутрішній зміст, моральну підоснову. Узагальнюючи негативні факти, І. Гаспринський осуджує їх, заперечує зло, пояснює його коріння та наслідки. У № 6 за 1883р. під псевдонімом Бабай-Рахім опубліковано фейлетон «Листи Бабай-Рахіма», у якому автор звертається нібито до «Терджимана» як до свого сина. Бабай-Рахім каже, що у його місті Узун-Топе (при цьому дається примітка, що це місто пропущене на всіх картах і знати його розміщення немає потреби) люди поділяються на чотири категорії: люди знання; люди, які нічого не знають, але яких можна вчити і перевести до першої категорії; люди, які нічого не знають і не хочуть знати (на них не варто зважати, бо вони самі по собі не шкідливі); нарешті, люди, які нічого не знають, але переконані, що знають все («Ось воно покарання Аллаха!»). Потім Бабай-Рахім каже, що суспільна думка – «це щось таке, що розумних перетворює на дурнів, а дурнів робить розумними...», і розповідає відповідну повчальну іронічну історію.

Есеї І. Гаспринського є вершиною його публіцистичної творчості [2, с. 182]. Невеликі за обсягом і вільні за композицією, ці тексти розглядають особні тексти і питання. У них передано особисті, суб'єктивні міркування, враження, спостереження, думки видавця, пов'язані з його діяльністю – як видавничою, так і просвітницькою. Есеї І. Гаспринського вирізняються логікою викладення, доказовістю, наочністю, майстерністю викладу. Наприклад, есей «Російське мусульманство. Думки, замітки і спостереження», присвячений питанням внутрішньої національної політики Російської імперії порівняно з іншими, насамперед західними, поліетнічними державами. Есей «Береженого Бог береже» являє собою міркування просвітника про людину й природу, спосіб життя та здоров'я.

На сторінках «Терджимана» видавець регулярно публікує листи до редакції від читачів. Листи ці найрізноманітнішого спрямування, на які часто дається коментар редакції (тобто власне І. Гаспринського). У № 26 за 1883 р. опубліковано лист А. Абібулли Ефенді, в якому він відзначає, що погоджується зі статтею в одному із попередніх випусків «Терджимана» невідповідно малу оплату народним вчителям за їх посилену працю. При цьому він відзначає, що також потрібно звернути увагу на становище мулл і хатибів, які також мають мізерну платню. І. Гаспринський від імені редакції відповідає, крім іншого, що «потрібно подумати про достойне утримання духовенства». Або ж у № 2 за 1884 р. І. Гаспринський публікує витримку з листа Улли Анварева, який висловлює свою думку з питання про можливість сумісництва ісламу та цивілізації. Редактор відзначає, що публікує цей лист, оскільки він є цікавим як за змістом, так і за мовою.

Зворотній зв'язок від читачів давав змогу редактору не лише оперативно отримувати відомості про щоденні проблеми населення, а й відслідковувати реакцію читачів на публікації в «Терджимані», що було особливо важливо в умовах його просвітницької діяльності. Адже хоча І. Гаспринський і діяв поступово та якомога толерантніше, але все ж мусив долати багато перепон, пов'язаних, зокрема, і з консервативністю світогляду населення. Тому відгуки читачів на його статті давали йому змогу побачити, на чому варто більше зосередити увагу або ж де варто змінити підхід, щоб досягти своєї мети.

Висновки. «Терджиман» відіграв значну роль у справі організації і популяризації національної просвіти і виховання, поширення ідеї облаштування полікультурної держави на

засадах національної рівності. Більш ніж чверть століття видання виконувало різноманітні функції: від джерела інформації для тюркських народів Росії до методичної допомоги вчителям, від рупора нових політичних ісламських сил до віддзеркалення всього найсвіжішого, що з'являлося в літературі та культурі. Саме на його шпальтах цього видання виникли нові художні та публіцистичні жанри, не характерні для тогочасної кримськотатарської літератури. «Терджиман» мав вирішальний вплив на розвиток кримськотатарської культури, літератури і публіцистики.

Подальшого вивчення потребують матеріали «Терджимана» під тим кутом зору, що вони є джерелом для досліджень з етнології, педагогіки, історії, фольклору, соціології, економіки, літератури і публіцистики тюркомовних народів Російської імперії і насамперед кримських татар межі XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валидов Дж. Очерки истории образования и литературы татар / Дж. Валидов. – Казань: Иман 1998. – 81 с.
2. Ганкевич В. Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851–1914) / В. Ю. Ганкевич. – Симферополь: Доля, 2000. – 328 с.
3. Ситмететова С. А. Жанры и типы публикаций в газете «Терджиман» / С. А. Ситмететова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. История. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 43–51.
4. Терджиман: науково-просвітн. газ. / засновник І. Гаспринський. – 1883–1914. – 4 полоси.

REFERENCES

1. Validov, J. (1993). Epitome of the history of Tatar's education and literature. Qazan, Tatarstan: Iman [in Russian].
2. Gankevich, V. Ju. (2000) In the service of truth and enlightment. Short biography of Ismail Gasprinsky (1851–1914). Simferopol, Ukraine: Dolja [in Russian].
3. Sitmetetova, S. A. (2008). Genres and article types in the newspaper «Terjiman». Uchenye zapiski Tavricheskogo nac. un-ta im. V. I. Vernadskogo. Ser. Istorija, 37 (1), 43–51 [in Russian].
4. Terjiman (1883–1914). I. Gasprinsky (Ed.) [in Russian].

Л. Ш. Дыникова, Н. В. Тильняк, Л. М. Сидоренко. Жанротворческий потенциал издания «Терджиман»

Статья посвящена изучению публицистики на страницах первого крымскотатарского периодического издания «Терджиман», которое стало могучим фактором преодоления правового нигилизма в мусульманской среде, повышения уровня его правовой культуры. Анализируются контент и жанровая структура газеты «Терджиман», исследуется разнообразие проявлений публицистики, особенности представления материалов в издании. Жанровый анализ палитры «Терджимана» позволил представить его композиционную модель, выявить жанрово-стилистические особенности материалов. Изучение особенностей информационных, аналитических и художественно-публицистических жанров «Терджимана» позволило определить жанровую специфику издания и, следовательно, проследить путь зарождения и развития крымскотатарской публицистики.

Ключевые слова: крымскотатарская публицистика, жанр, культура, архитектура, национальная журналистика.

L. Sh. Dynikova, N. V. Tilnyak, L. M. Sydorenko. Genre creative potential of the newspaper “Terjiman”

The article is dedicated to studying of publicistic writing of the first Crimean Tatar periodical paper «Terjiman» that was a powerful factor of negotiation of rule scepticism in Islamic society. Genre specificity is studied. In particular, the authors discuss special aspects of informative, analytical, and artistic and publicistic genres in «Terjiman».

Materials of the newspaper can be a headquarters for issues of ethnology, pedagogy, history, authentic, sociology, economy, literature, publicistic of Turkic-speaking nations of Russian Empire, most notably of Crimean Tatars in the XIX-XX centuries.

In spite of unstructured inner architecture, «Terjiman» lined up behind itself the nation creative forces. New genres, unlike for erstwhile Crimean Tatar literature, just arose on the newspapers broadsides. In particular, I. Gasprinsky used such kind of genres as informative (chronicle, vignette, personal, review, correspondence, etc.), analytical (true articles), and artistic and publicistic ones (newspaper story, feuilleton, essay).

Genre analysis of «Terjiman» range of expression provided an opportunity to present its composition model, to explore genre and stylistic special aspects of published materials. Studying special aspects of «Terjiman» genres provided an opportunity to follow up the way of Crimean Tatars periodical rise and evolution. We came in view of the fact that I. Gasprinsky was an artist in words and produced he's own style which differ by simplicity, condensation, and perspicuity.

Key words: Crimean Tatar publicistic, genre, culture, architectonic, national journalism.